

НМКД «ЕТИМОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Б. М. Мовні явища як етнокультурна цілісність // О.О.Потебня і проблеми сучасної філології / Б. М. Ажнюк. – К.: Наукова думка, 1992. – 132 с.
2. Белів Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. / Л. Белів, О. Белей. – Львів, 2001. – 287 с.
3. Болтарович З.Є. Народна медицина українців. / З. Є.Болтарович. – К.: Наукова думка, 1990. – 176с.
4. Воропай О. Звичаї нашого народу / О. Воропай. – К.: Оберіг, 1991.
5. Довбня Л.Е. Молоде та зелене (Семантичні зміни праслов'янських прикметників, що позначають колір, у російській, українській та чеській мовах/ Л.Е. Довбня. // Відродження. – 1994. – №2. – С.71-73.
6. Довбня Л.Е., Нагаївська КВ. Чому кажемо коза - козеня, але вівця – ягня /Л.Е. Довбня. // Відродження. – 1996. – №1. – С. 76-77.
7. Етимологічний словник української мови. – Т. 1-3. – К.: Наукова думка, 1982-1986.
8. Івченко А. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. / А.Іванченко. – Харків: Око, 1996.
9. Коваль А.П. Слово про слово. / А. П. Коваль. – К.: Рад. школа, 1986.
10. Кононенко В.І. Рідне слово. / В.І. Кононенко. – К.: Богдана, 2001.
11. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. / М.П. Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 367 с.
12. Леута О.І. Старослов'янська мова. / О.І. Леута. – К.: Вища школа, 2001. – 255 с.
13. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. /Іларіон Митрополит. – К.: Обереги, 1992.
14. Огієнко Іван. Історія українського правопису/ Іван Огієнко. // Історія літературної мови. – К.: Наша культура і наука, 2001.
15. Плачинда С.П. Словник давньоруської міфології. / С.П.Плачинда. – К.: Укр. письменник, 1993.
16. Словник символів культури України / За заг. ред. В.П. Конура, О.І. Потапенка. – К.: Міленіум, 2002.
17. Слов'янська міфологія. Хроніка 2000. // Наш край. – Вип. 1. – К., 1992.
18. Скляренко В. Т. Етимологічні розвідки / В.Т. Скляренко // Мовознавство. –1994. – № 4. – С. 23-28.
19. Скуратівський В. Місяцелік. / В. Скуратівський. – К., 1993. – 125 с.
20. Ужченко В.Д., Авксентьєв Л.Г. Українська фразеологія. / В.Д. Ужченко, Л.Г. Авксентьєв. – Х.: Основа, 1990.
21. Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму. / В.Д. Ужченко. – К.: Рад. школа, 1988.
22. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.ГТ. Бажана, 2000.

ЛЕКЦІЙНИЙ МОДУЛЬ

ВСТУП. УКРАЇНСЬКА ЕТИМОЛОГІЯ ЯК НАУКА

План

1. Становлення етимології як науки.
2. Поняття про етимологію. Мета і завдання курсу.
3. Поняття про історико-етимологічний принцип та етимологічний правопис.
4. Характеристика етимологічних словників та довідників.

Поняття про етимологію. Мета і завдання курсу

Етимологія (грецьк. «істина» і «слово, вчення») – термін багатозначний.

Енциклопедія «Українська мова» визначає зміст етимології так: **1.** Походження та історія розвитку слова або морфеми. **2.** Розділ мовознавства, у якому вивчаються походження і минулі етапи розвитку слів та морфем.

Академік Л.Булаховський у «Нарисах з загального мовознавства» підкреслює: *«Встановлення первісних, наскільки це може бути виявлено науковими прийомами, значень слів (їх основ) становить предмет наукової дисципліни, що зветься етимологією (від грецького «справжнє значення слова»).* У завдання етимологізування, поряд із цим виявленням найдавніших значень, входить також характеристика того найдавнішого звукового обличчя слова (основи), яке можна гіпотетично встановити прийомами порівняльної граматики споріднених мов».

У «Словнику іншомовних слів» записано: Етимологія – **1.** Розділ мовознавства, що вивчає походження слів. **2.** Походження, первісна форма, вихідне значення слова, що визначаються при зіставленні його зі спорідненими словами тієї або іншої мови.

Завдання й основна мета етимології – знайти і пояснити давні (первинні) значення та форми слів. Тому етимологія тісно пов'язана з історичною лексикологією – розділом мовознавства, що вивчає історію лексичного складу мови, його формування та розвиток, історію слів та їх значень, зміни в різних групах слів.

Етимологія містить відомості про походження лексем етнокультурознавчого змісту, що особливо важливо для вирішення завдань «відродження і розбудови національної системи освіти».

Етимологія є основним джерелом відомостей про складний історичний процес формування лексичного складу мови. Разом з тим, у результаті етимологічних досліджень одержані висновки про знамення слів на давніх етапах мовного розвитку дають конкретні уявлення про природне середовище, соціально-економічне життя і мислення носіїв мови в доісторичні часи, від яких не збереглося писемних пам'яток. Етимологічні дані про запозичення слів є важливими свідченнями про територіальні,

економічні та культурні зв'язки між різними народами – носіями відповідних мов.

Внутрішню форму слова можна встановити лише шляхом наукового етимологізування, тобто враховуючи закономірності фонетичних, словотвірних і семантичних змін. Забута внутрішня форма, яка відкривається при спеціальному дослідженні, називається **етимоном**.

Етимологізувати – означає визначати первинне (істинне, основне) значення слова, знаходити етимон, від якого воно утворилося в сучасній мові.

В етимологічних дослідженнях застосовується порівняльно-історичний метод, який ґрунтується на врахуванні того факту, що звукова будова і значення слів протягом тривалого часу існування мови поступово змінюються. Можливість етимології як науки забезпечується фактом немотивованості мовного знака, тобто відсутністю обов'язкового природного зв'язку між звучанням і значенням мовних одиниць і наявністю звукових законів як регулярних відповідностей між певними (якісно однаковими чи відмінними) звуками споріднених мов. Це дає змогу розглядати всі випадки відповідності знаків з близьким звучанням і значенням у різних мовах як свідчення історичного зв'язку між ними, тобто спільності їхнього походження, а звукові закони дають змогу констатувати генетичні зв'язки і між такими знаками різних мов, які на сучасному етапі мають відмінне звучання.

Етимологічний розбір є визначенням первинної морфологічної структури слова та його історичних словотвірних зв'язків. Процес відшукування таких зв'язків називається науковим аналізом, а його результати – науковою етимологією. Від учених, які працюють над етимологічними дослідженнями, вимагаються глибокі і ґрунтовні знання з мовознавства. Етимологічний аналіз передбачає порівняння мовного матеріалу з різних мов, у тому числі й давніх. Етимолог повинен добре знати фонетичні процеси, що відбувалися в мові на різних етапах її розвитку, орієнтуватися в особливостях словотворення, мати мовне чуття. Крім того, для успішного наукового аналізу потрібні знання з історії, літератури, географії.

Найбільш імовірні етимології слова пропонуються в етимологічних словниках, як правило, з відповідними зауваженнями типу очевидно, ймовірно, можливо тощо.

У сучасному мовознавстві виділяють два різновиди наукової етимології:

1. Істинна (абсолютна, кінцева) етимологія.

2. Гіпотетична (умовна, проблематична, передбачувана) етимологія.

Становлення етимології як науки

Серед дослідників етимології як науки, в першу чергу варто згадати **В. Пізані**. Його праця «Етимологія. Історія – проблеми – методи» являє собою історичний нарис про виникнення та розвиток етимології, де вказуються також перспективи і методи цієї науки. У ній підкреслено, що етимологія є

однією з найважливіших галузей історичного мовознавства. Слово відбиває об'єктивну реальність, яка пройшла через суспільну свідомість; зміни і процеси, що відкриваються в історії слова, розповідають про те як конкретна суспільна формація, середовище відображалися у внутрішній формі лексем.

Історія слів дуже тісно пов'язана з історією народу, і тому етимологічні дослідження набувають першочергового значення для розв'язання важливих історичних та етногенетичних питань.

Слова легко запозичує один народ від іншого. З етимології таких слів ми можемо судити про взаємозв'язки і відносини між народами, якщо про них немає інших історичних свідчень і пам'яток.

Крім того, етимологія має безпосереднє відношення до двох найважливіших проблем мовознавства: «мова й історія» та «мова і мислення».

Важливим для розвитку етимології як науки було відкриття і розшифрування давньоіндійських ведів – письмових пам'яток, що були створені 3-4 тисячі років тому. У XVIII ст. в науці родоначальницею всіх мов стали вважати не грецьку і навіть не латинську, а давньоіндійську мову – санскрит. У санскриті знаходили багато спільних рис з давніми мовами народів Європи, аналіз їх значною мірою вплинув на розвиток наукового мовознавства, і зокрема наукової етимології. У цей же час з'являються перші праці з порівняльно-історичного мовознавства (англійський філолог **У. Джоунз** висловив думку про те, що давньоіндійська мова, як і давньогрецька та латинська, являють собою більш пізні форми якоїсь спільної доісторичної мови. Виявлена в результаті наукового порівняння група споріднених мов стала називатися індоєвропейською). Зусиллями мовознавців **Ф. Бонна, Я. Грімма, Р. Раска** та інших було закладено основи порівняльно-історичного методу в мовознавстві, що спричинив появу нового рівня етимологічних досліджень.

Найдавніші спроби української етимології також відбувалися на випадковій зовнішній подібності слів і були типовими для мовознавчої науки аж до середини XIX століття. Наприклад, П. Беринда пояснював слово *церква* як похідне від слова *цар*. У системі освіти XVI-XIX ст. етимологія як розділ граматики посідала одне з найважливіших місць, оскільки її вважали засобом, за допомогою якого можна досягти усіх інших знань. У 1914 році в Києві вийшов посібник «Грамматика українського язика. Частина 1. Етимологія» **І. Нечуя-Левицького**. Термін *етимологія* тлумачиться автором, які є слово, «складене з двох часток: *етос* – *вдача* і *логос* – *слово*), бо в етимології оповідається та міркується про *вдачу* кожного *опрічного* слова».

Вагомий внесок у розвиток етимології XIX-поч. XX ст. зробив **І. Огієнко**. Він аналізував етимологічні запозичення в російській та українській лексиці в діяхронному аспекті, зокрема іншомовні слова, що з'явилися у стародавні часи: східні (іранські, арабські, тюркські), західні (литовські, німецькі, кельтські, угорські), південні (грецькі, латинські, церковнослов'янські) тощо. Учений робить висновок, що запозичення з

інших мов – важливий фактор розвитку культури мови кожного народу, в них відображається історія зв'язків мови народу з іншими мовами. Величезне значення для розвитку етимології як науки мають лексикографічні праці І. Огієнка, зокрема чотири томний «Семантико-етимологічний словник української мови», виданий у Канаді.

Власне наукова етимологія в Україні починається з діяльністю **О. Потебні**. Він будує етимологію на засадах порівняльної граматики, використовує значний історичний і фольклорний матеріал. Вагомий внесок у розвиток етимології як науки на теренах України зроблено також **Е. Льїнським**, **Р. Смаль-Стоцьким** (експресивні вирази, румунізми, германізми тощо).

Над проблемами етимології в сучасному мовознавстві працюють наукові відділи історичної лексикології Інституту української мови й Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

Історія будь-якого народу в нашій свідомості завжди тісно пов'язана з історією назв, найменувань цього народу. Можна, з упевненістю говорити, що етнічна назва (етнонім) є специфічною складовою частиною національної свідомості кожного народу, народності чи якоїсь етнічної спільноти.

Оскільки значна частина слов'янських етнонімів є словами, що в сучасній мові вважаються похідними від назв держав, важливо виділити ще й такий термін, як «хоронім», що означає назву обмеженої населеної території. Існують у мові також «псевдохороніми» – вигадані авторами назви країн і держав (земулулуйці – населення Земулулу, держави, вигаданої Артом Бухвальдом).

Отже, мотиваційною основою (базою) для творення етнонімів можуть бути хороніми різних змістових рівнів: 1) планета (Земля - *земляни*, Марс - *марсіани*); 2) континент, частина континенту (Європа - *європейці*, Африка - *африканці*, Азія - *азіати* тощо); 3) держава (Бельгія - *бельгійці*, Англія - *англійці*, Україна - *українці*); 4) частина території держави (Каталонія - *каталонці*, Слобожанщина - *слобожанці* та ін.).

Поняття про історико-етимологічний принцип та етимологічний правопис

Правопис «як сукупність загальновизнаних і загальнообов'язкових правил, що встановлюють способи передачі мови на письмі», складається в процесі історичного розвитку мови, видозмінюється в часі, відображаючи нові звукові та словотворчі тенденції кожної мови. Український правопис створено на основі кількох принципів, зокрема більшість правописних традицій сформувалися в давньоруський період на основі фонетичного принципу (написання відображало вимову). Основи давньоруського правопису використовувалися в українській писемності в XIV-XVII ст.

Етимологічним правописом називають систематичні написання звуків чи фонем не за сучасними нормами правопису (фонетичним), а за принципом збереження традиційних написань слів, незалежно від зміни і вимови. З синхронного погляду (зрізу мови як науки) етимологічний правопис

характеризується збереженням однакового написання морфем, незалежно від того, як вони вимовляються в різних позиціях (наприклад, *пот* - *пону*, при правильній вимові *нит* - *пону*). А що вимова з часом змінюється, то етимологічним поступово стає кожний правопис. Етимологічний правопис М. Максимовича у Наддніпрянській Україні не прижився, але знайшов багато прихильників на Західній Україні (Буковині, Закарпатті, Галичині), де існував досить довго, аж поки в 1893 році С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер надрукували «Руську граматику для середніх шкіл», написану «желехівкою», яка стала офіційним шкільним правописом, а «максимовичівка» проіснувала в окремих регіонах Західної України лише як правописна основа для діалектів, говірок, мови «москвофільської» преси до середини ХХ ст.

Написання за історико-етимологічним принципом постійно порушувалося. У 60-80 рр. ХІХ ст. на Західній Україні користувалися двома правописами: історико-етимологічним М. Максимовича та фонетичним Пантелеймона Куліша. Між прихильниками обох правописів («етимології» і «фонетики») велася боротьба, яка закінчилася перемогою фонетичного правопису.

Характеристика етимологічних словників та довідників

Науковий етимологічний словник є лексикографічною працею і максимальним реєстром слів, чітким аналізом наукових гіпотез, припущень, різних поглядів на етимологію аналізованого слова, детально і повно систематизованою бібліографією. До реєстру наукового етимологічного словника входять переважно літературно нормовані лексеми, а також поряд з ними в більшому чи меншому обсязі слова діалектні.

Як правило, в етимологічних лексикографічних працях словникова стаття має три основні структурні варіанти, залежно від характеру аналізованого реєстрового слова. Наприклад, для слова, успадкованого з праслов'янської мови, словникова стаття складається з таких частин: а) реєстрове слово; б) фонетичні та словотворчі варіанти реєстрового слова і всі ті похідні від нього та його варіантів, які подаються в статті; в) етимологічні відповідники реєстрового слова з усіх слов'янських мов, у яких вони зафіксовані; г) реконструйована форма реєстрового слова чи його основи на річних етапах розвитку праслов'янської мови; ґ) етимологічно пов'язані з реєстровим словом слова інших індоєвропейських мов, починаючи з найближчих до праслов'янської фонетичних і словотворчих форм; д) етимологічно пов'язані з реєстровим словом слова семіто-хамітських чи урало-алтайських мов, де це можливо; е) бібліографія найважливішої літератури з питань етимології відповідного слова чи споріднених з ним слів слов'янських та інших мов, якщо її не було наведено вже в попередній частині статті.

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕТИМОЛОГІЇ

План

1. Методи і принципи етимології.
2. Огляд основних фонетичних процесів та їх наслідків в історії розвитку слов'янських мов.
3. Значення семантики для етимології.

Методи і принципи етимології

В історичному мовознавстві, одним з розділів якого є етимологія, користуються спеціальними методами і прийомами дослідження мовного матеріалу, зокрема порівняльно-історичним методом, етимологічним, палеонтологічним методом виявлення слів за чотирма елементами М. Марра, географічним методом, методом статистичного аналізу.

Найбільш ефективним є порівняльно-історичний метод, розроблений у XIX столітті. Це науковий засіб реконструкції (відновлення) незафіксованих писемністю минулих мовних фактів шляхом планомірного порівняння відповідних більш пізніх фактів двох чи кількох конкретних мов, які відомі за писемними пам'ятками чи безпосередньо за вживанням у живому усному мовленні; «спосіб визначення генетичних відношень між мовами і відтворення напрямів доісторичного розвитку мов на підставі виявлених конкретних ознак звукової спорідненості семантично тотожних чи близьких морфем порівнювальних мов та історії послідовної зміни інших варіантів у межах однієї мови».

Для встановлення спорідненості мов порівняльно-історичний метод використовує окремі принципи. Найважливіший з них – **принцип закономірності фонетичних відповідностей**, за яким етимології підтверджуються довгим досвідом порівняльно-історичного мовознавства на різних його ділянках, він є необхідною передумовою наукової етимологічної роботи. Проте треба мати на увазі, що фонетичні відповідності порівняно рідко з'являються у вигляді простих відношень, які можна було б укласти у формули, що не припускають жодних відхилень (винятків). Фонетичні закономірності справді існують, але ускладнюються рядом обмежувальних умов та явищ і тому без урахування останніх можуть уявлятися не такими, якими вони є в живій мовній дійсності. Фонетичні закони здійснюються в принципі тільки в замкненому або, точніше, у відносно замкненому середовищі, тобто там, де існують умови для швидкого охоплення фонетичною тенденцією, що народжується, колективу мовців, які однаково говорять.

Крім фонетичного принципу, етимологи використовують для наукового етимологізування **семантичний принцип**, що зобов'язує дослідника відшукувати спільність у значеннях етимона й етимологізованого слова, враховуючи закономірності семантичних змін. За семантичним принципом, наприклад, етимологію слова *лебідь* пов'язують з індоєвропейським коренем *-elb-* «білий» (лат. *albus*, нім. *elba*, чеськ. *lada*) і вважають, що ця назва птахів дана за кольором.

Не менш важливе значення в етимології має **словотвірний**, або **морфологічний принцип**, який базується на з'ясуванні морфемної структури

слова; слово *пир* походить від слова «пити» – такий висновок науковці зробили, проаналізувавши структурні аналоги типу *жир* від «жити», *дар* від «дати».

Генетичний (генеалогічний) принцип передбачає зіставлення лише споріднених мов. При з'ясуванні лексичної спорідненості мовознавці вивчають переважно кореневі слова, які існують у мовах, що аналізуються, за весь період розвитку і ретельно перевіряють, чи ця спільність споконвічна, тобто є результатом спорідненості мов, чи набула спільності в ході розвитку історичних взаємин між народами, мови яких порівнюються. Основою такої перевірки є аналіз закономірних звукових і семантичних змін у цих мовах. Споріднені мови мають спільні етимони, спільні граматичну будову й основний склад мови. Але коли етимони двох мов історично не тотожні, то випадкова лексична спорідненість пояснюється запозиченням слів з однієї мови іншою.

Речовий принцип «передбачає звернення до позначуваних словом реалій, до етнографії». Так, назва квітки *братики* стає зрозумілою, коли врахувати, що кожна квітка складається з поєднаних двокольорових пелюсток; етимологію слова *червоний* можна розкрити лише знаючи, що червону фарбу виготовляли з черв'яків (кошенілі).

Просторовий принцип передбачає врахування «географічної локалізації слова». За допомогою просторового принципу мовознавці встановлюють, з якої мови запозичене слово, на яких етнічних територіях уживається, чим спричинені порушення дії фонетичного закону. Наприклад, українське слово *ляц* відповідно до фонетичного принципу повинно б звучати «ліщ» (рос. *лещ*). Імовірно, це слово набуло сучасного звучання під впливом білоруської мови або південноросійських говірок з переходом ненаголошеного [e] в [a] після пом'якшеного приголосного (*лещ*, Р. відм. - *ляца*). Етимологізуючи, доводиться раз у раз урахувувати можливість дії подібних смислових асоціацій і брати їх до уваги.

Просторовий принцип етимології пов'язаний, крім порівняльно-історичного методу дослідження мови, ще й з **методом лінгвістичної географії**, що ставить за мету відтворити картину діалектного членування прамовних спільнот і виявлення ареальних зв'язків між мовами. Етимони є об'єктами досліджень діахронічної лінгвогеографії, це дає змогу використати, наприклад, етимологічні дані в дослідженнях історії мов та їх носіїв, пояснити природу певних мовних явищ, зафіксувати ареали поширення і просторове розміщення окремих лексем.

Західноєвропейські вчені часто вдавалися до **етимологічного методу**, який був розроблений ще до порівняльно-історичного і зазнав критики у мовознавстві. Лінгвіст, який керувався цим методом, брав довільно те чи інше слово однієї мови і шукав однозвучне в іншій (живій чи мертвій) мові. На основі виявленого співзвуччя висувалася теза про спорідненість мов без урахування їх багатовікового розвитку і принципових відмінностей у характері граматичної будови мов, які порівнюються.

Не менш важливим для етимологічних досліджень є **статичний (системний)** метод. Поєднання цього методу з порівняльно-історичним дало позитивний результат, зокрема в історії мовознавства відомий факт дешифрування мертвої хетської мови чеським лінгвістом Б. Грозним. Як правило, невідомі мови дешифрувалися шляхом порівняльно-історичного методу за обов'язкової наявності паралельних текстів на інших, уже відомих мовознавцю, мовах. Це були своєрідні ключі до етимологізації. Метод системного аналізу етимології слів особливо ефективний у дослідженні зміни смислового значення лексем і фразем.

Для позначення семантичних зв'язків у синхронному та діахронному аспектах усередині слів, зв'язаних спільністю кореневої морфеми, учені використовують термін **етимологічна сфера**, тому що поняття **етимологія слова** включає в себе матеріальне (звукове) і смислове джерела конкретного слова в їх єдності. Етимологічна сфера підкреслює системні зв'язки цих же слів за їхньою семантикою.

Етимологія української мови становить одну із складових частин історичного розвитку мови: вона вивчає основні лінії формування словникового складу, значеннєвого розвитку слів від початків становлення української мови до її сучасного стану. Використання різних мовознавчих методів і принципів для наукового етимологізування, розумне їх комбінування позитивно впливає на розвиток етимології як науки, допомагає ефективніше досліджувати такі складні феномени, як етимон, внутрішня форма слова.

Огляд основних фонетичних процесів та їх наслідків в історії розвитку слов'янських мов

Основним завданням етимології є дослідження походження слів певної мови, а значить, і встановлення їх архетипів. Його неможливо виконати без знання законів фонетичного розвитку цієї мови та близькоспоріднених з нею мов, оскільки, як зазначає М.Кочерган, *«...зміни звуків у споріднених мовах мають строго закономірний характер, через що корені та флексії є стійкими упродовж тисячоліть, що дає можливість установити (реконструювати) архетипи»*. Тому при вивченні походження слова застосовується порівняльно-історичний метод, за допомогою якого можна реконструювати давні, не зафіксовані пам'ятками писемності одиниці мови, та простежити їх діахронічну еволюцію.

Вивчаючи українську етимологію, необхідно спиратися на дані порівняльно-історичного слов'янського мовознавства загалом та східнослов'янського зокрема.

Значення семантики для етимології

Слово – це двостороння одиниця, що становить собою єдність звучання і значення. Комплекс звуків, позбавлений значення, словом назвати не можна. Тому, досліджуючи походження слів, недостатньо розглянути еволюцію їх фонетичних форм та словотворчої структури. Слід встановити

первинне значення слова, а потім мотивувати всю парадигму його похідних, тобто, як зазначає М.Кочерган, «... *відшукати спільність у значеннях етимона й етимологізованого слова, враховуючи закономірності семантичних змін*».

Протягом століть мовознавці значну увагу приділяли формі слова, а його значення досліджувалося невивиправдано мало. У зв'язку з цим навіть сам термін *етимологія* зазнав деетимологізації: його вихідне значення перестало бути основним. Давньогрецьке *ετιμο-λογία* означало «*істинний, тобто первинний смисл слова чи встановлення первинного смислу слова*». Однак у сучасних тлумаченнях цього терміна про встановлення первинного значення нічого не сказано. Більше того, у працях з етимології можна зустріти такі випадки вживання даного терміна, які переконують, що його зміст втрачає зв'язок із семантикою.

Так, наприклад, Г. Якобссон, розглядаючи питання семантичної реконструкції, вживає терміни *семантично спрямована етимологія* і *семантико-етимологія*.

У повних етимологічних словниках значенню теж не завжди приділяється належна увага, свідченням чого є відома фраза М. Фасмера: «*Якби мені довелося почати роботу знову, я приділив би більше уваги калькам та семасіологічній стороні*». Підставою для такого висновку є, крім інших причин, відсутність в етимології розробленої методики реконструкції еволюції значень слів, на що в 50-х роках вказував Е. Бенвеніст: «*Критерії формальної реконструкції взагалі можуть бути дуже строгими, оскільки вони визначаються точними правилами... Що ж стосується сфери значення, то єдиним дороговказом є певна правдоподібність, що базується на «здоровому глузді», на особистому баченні лінгвіста й на тих паралелях, які він зуміє навести*».

При семантичній трансформації лексем основного словникового фонду найважливіша роль належить метафорі та метонімії, які формують похідні лексико-семантичні варіанти (ЛСВ). Але метафоризація та метонімізація ЛСВ слів, які належать до різних лексико-граматичних розрядів, здійснюється по-різному. Зокрема при метафоризації іменників найчастіше актуалізуються семантичні теми 'місце розташування', 'форма' і 'функція', які втілюються в конкретні семи похідних значень. Характерною властивістю семантики спільнослов'янських іменників є те, що вказані семантичні теми досить активні при творенні ЛСВ протягом цілого ряду епох, від спільнослов'янської до сучасної. Однак цією закономірністю не обмежується метафоризація семем іменників. Часто вона базується на специфіці окремого слова, на різноманітності асоціацій, які викликаються у свідомості людей різними членами тематичних груп. У таких випадках на передній план виходять індивідуальні диференційні семи. Вони, як і зазначені вище семантичні теми, можуть входити до складу структури значень реально або вичленовуватися потенційно, виникаючи на основі найзагальніших асоціацій.

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТИМОЛОГІЇ

План

1. Зв'язок етимології та етнолінгвістики.
2. Відбиття в етимології народних звичаїв, вірувань, обрядів, традицій українців.
3. Етимологія фразеологізмів української мови.

Зв'язок етимології та етнолінгвістики

Від першого крику немовляти до останнього «Прощайте!» людина кровно пов'язана з материнською мовою. Усі її задуми, прекрасні мрії, почуття, справи так чи інакше матеріалізуються в слові (мові). Глибоко помиляється той, хто вважає, що він знає мову. Глибоко помиляється той, хто вважає: «Я – далекий від мови». Глибоко помиляється той, хто проголошує: «Мова - то другорядне». Наймудріший лише той, хто промовляє як молитву: «Я – твій син нерозумний, що завинив перед Матір'ю і діяннями своїми, і помислами своїми, і знаннями своїми».

Наш підхід до єдності етнолінгвістики та етимології базується на антропо- та етноцентричній концепції видатного польського лінгвіста **А. Вежбицької**, яка розвинула ідеї Е. Сепіра, Б. Уорфа, В. Гумбольдта, О. Потебні. *«У цій концепції, – пише І. Штерн, – наголошується, що мова, по-перше, є антропоцентричною, тобто призначеною для людини, і, відповідно, мовна категоризація реалій зовнішнього світу теж зорієнтована на людину – така загальна властивість усіх мов. По-друге, кожна мова національно специфічна. До того ж мова відбиває не тільки особливості національної культури, а й своєрідність національного характеру її носіїв. А. Вежбицька доводить, що кожна мова утворює свій, власний «семантичний світ», і тому поняття, ревалентні для картини світу, створювані однією мовою, можуть бути відсутніми в іншій мові. Отже, формування тих чи інших концепцій значною мірою зумовлено «етнопсихологічними аксіомами», притаманними певному етносу».* Мова – то наша історична і генетична пам'ять. Промовляючи слово *спасибі*, ми й не здогадуємося, що кажемо священну молитву «Спаси тебе Бог!» Чуючи слово *жалюгідний*, ми, як правило, уявляємо щось нікчемне, гідне лише зневаги. Етимологічно ж *жалюгідна (людина)* насправді означає «людина, яка гідна (потребує) нашого жалю», тобто співчуття, милосердя і допомоги! Ще один приклад. Нещасну, безталанну жінку колись в Україні називали *небогою*. У цьому слові щире вірування пращурів: нещасним стає той, хто «не має заступництва Бога» – «небога». Здається деталі, лінгвістичні, етимологічні нюанси, але яку філософську, морально-етичну глибину воші криють у собі!

Відбиття в етимології народних звичаїв, вірувань, обрядів, традицій українців

У книзі О. Братка-Кутинського «Феномен України» вміщено глибокі і пророчі біблійні слова: «А слово було напочатку, і слово було Богом». Цей

аспект слова, поряд з інформаційним, живе й досі, на жаль, не для кожного. У грецькій мові відповідний термін *логос* позначає слово, розум і Боготворця. Цей містичний аспект дає змогу здійснити й іншу, не менш важливу, ніж взаєморозуміння, функцію самопізнання, пізнання світу, пізнання Бога. У тісній взаємодії з іншими факторами етнотворення мови формує національний менталітет, національну культуру і духовність нації. Основний словниковий склад української мови, як писав наш Кобзар, йде від Бога, від його імені та імен його аспектів і атрибутів». Отже, *етимологія* - це одна з істин Логоса, істин Слова (Божого). Хочемо звернути увагу ще на одну важливу деталь, яку замовчували дослідники.

В Україні переважали світлі, гуманні звичаї. Згадаймо звичаї прикрашати оселю, садибу квітами, щороку поминати добрим словом померлих, віддавати шану загиблим героям, героям війни, праці тощо.

Зараз в Україні поступово відроджуються чудові народні свята, обряди, звичаї. Повертаються вечорниці, купальська обрядовість, проводи Зими, народні ігри тощо.

Колись існував гарний звичай (який побутує й досі) знімати шапку, заходячи в хату, церкву, вітаючись із кимось. Крім того, цей головний убір дуже шанували запорожці. Відомий етнограф та історик Д. Яворницький вважав, що шапка це найперший і найголовніший одяг козака.

Етимологія фразеологізмів української мови

Етимологічні розвідки фразеологізмів містять великий етнокультурний, етногенетичний матеріал, тому інтерес до походження стійких словосполучень, значна активізація досліджень фразеології слов'янських мов спричинили появу багатьох історико-етимологічних студій. Збирачі українських матеріалів з фразеології використовували переважно два типи коментарів. Перший полягав у фіксуванні народних розповідей про виникнення тих або інших виразів. Другий тип коментарів передбачає пояснення окремих малозрозумілих або багатозначних слів. Це важливо при зіставленні змісту слів діалектних, рідковживаних, що входять до складу фразеологізмів.

Одним із перших дослідників етимології фразеологізмів слов'янських мов був **О. Потебня**. Уже наприкінці XIX століття він запропонував теорію про те, що багато слів народжуються з образних, за виразом ученого, «поетичних» мінімальних контекстів. Останні ж, у свою чергу, є конденсованим продуктом більших текстів, наприклад, байок з повним закінченим сюжетом. Схема утворення образної лексики, за О. Потебнею, є такою: байка (притча, зв'язна розповідь) – прислів'я – приказка (стійке словосполучення) – слово. Хоча така схема не дає повного етимологічного розуміння способів перетворення будь-якого словосполучення, речення в фразеологізм. На жаль, дослідники фразеології мало уваги приділяли аналізу етимології стійких словосполучень, часто пропонували хибні тлумачення їх походження. Основним елементом у перетворенні більшості вільних словосполучень на стійкі, за переконаннями О. Потебні, В. Виноградова, Б.

Ларіна, є образність, метафоризація змісту. В. Ужченко застосовує поняття етимологічної мотивованості та немотивованості і до фразеологізмів. Немотивовані фразеологізми є найбільш цікавими. Адже «походження багатьох подібних виразів ще не з'ясовано.., бо історична фразеологія тільки-но вирушає у свою захоплюючу путь».

У цій галузі відомі також праці В. Мокієнка, М. Демського, А. Івченка, Л. Коломієць, Л. Скрипник та ін.

В «Етимологічному словнику української мови» пояснено походження понад 90 етимологічно немотивованих компонентів у складі переважно діалектних фразеологізмів. Крім того, багато фразеологічних етимологій української мови проаналізовано у працях польських, білоруських та російських дослідників (близько трьохсот).

Варто зазначити, що більшість етимологічних досліджень стосуються літературних фразеологічних одиниць, а народній етимології досі приділяється недостатньо уваги.

У фразеологічній системі української мови переважають стійкі сполучення із мотивованою внутрішньою формою (понад 14 тисяч), а близько семисот потребують етимологізації, мають немотивовану і до цього часу недосліджувану внутрішню форму. Учення про внутрішню форму слова пов'язується у мовознавстві з іменами Х. Штейнталя, В. Вундта, В. фон Гумбольдта й особливо О. Потебні.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ НАРОДНОЇ ЕТИМОЛОГІЇ

План

1. Поняття про народну етимологію.
2. Класифікація типів народної етимології.
3. Способи творення народної етимології.

Поняття про народну етимологію

Народна (побутова) **етимологія** – етимологізування за першим випадковим співзвуччям, без урахування фонетичних законів, способу переходу значень, морфемного складу та його змін і переосмислення невідомого чи маловідомого слова за випадковою подібністю з відомим і зрозумілим, що призводить до хибного встановлення внутрішньої форми, а часто й до фонетичного «спотворення» слова.

Від етимології наукової, яка вимагає врахування закономірних фонетичних відомостей між спорідненими мовами і між фонетичними явищами різних часів тієї самої мови, треба, звичайно, відрізнити факти так званої народної етимології, або псевдоетимології.

Народна етимологія не реконструює втрачені етимологічні зв'язки, а намагається пояснити походження слова стосовно сучасного стану мови.

Феномен народної етимології вже понад 100 років привертає увагу лінгвістів, хоча й до сьогодні залишається невивченим. Спотворене звучання

слів, а також їх хибне тлумачення на основі народної етимології визначили ставлення до неї, як до патологічної, аномальної риси якості мови, що пов'язана з порушенням загальноприйнятого вживання лексичних одиниць. До цього часу поширена думка, що з підвищенням грамотності, мовленнєвої культури, факти народної етимології зустрічатимуться все рідше і врешті-решт безслідно зникнуть. Народна етимологія перебуває у прямій залежності від культури народу, але бачити в ній лише мовний казус є грубою помилкою.

Отже, розмежування результатів народної етимології і суміжних з нею процесів, які ми розглянули, контамінації, змішування паронімів можливе лише за умови врахування, як мінімум, трьох критеріїв:

а) мотиваційної спрямованості народноетимологічних зближень, тобто спрямованої на знаходження внутрішньої форми слова чи етимона, пояснення змісту одного слова за рахунок іншого;

б) відповідності лексичного утворення принципу народної етимології – зближень, які мотивуються уподібненням двох лексем за наявності стрижневого слова;

в) наявність випадкової фонетичної подібності як обов'язкової умови, основи зближення генетично неспоріднених слів.

Класифікація типів народної етимології

Існують різні погляди на лінгвістичну природу народної етимології, що стосуються не тільки процесу її утворення, а й розмежування різних типів.

Дискусійним моментом у питанні про типи народної етимології є виокремлення домінуючого фактора народноетимологічних перетворень. Один з поглядів зводиться до того, що поштовхом для народноетимологічного уподібнення є форма слова. Фонетична подібність визначається обов'язковим фактором народної етимології, а семантична – фактором другорядним. Інший погляд зводиться до того, що народна етимологія – це явище, зумовлене семантичними стимулами, оскільки в своїй основі містить прагнення «витлумачити значення незрозумілого слова через значення тієї кореневої морфеми, яка уявляється у слові тому, хто говорить».

Очевидно, що в процесі народної етимологізації фонетичні й семантичні фактори тісно взаємопов'язані, а домінуюча роль одного з них виражається або в зовнішньому уподібненні співзвучних лексем, або в уподібненні формальному і семантичному. Крім того, народна етимологія розрізняється за наявністю чи відсутністю змін у зовнішній формі слова, на яке впливає співзвучна лексема.

В основу існуючих класифікацій типів народної етимології покладено два критерії:

1) формальний (наявність чи відсутність змін у внутрішній формі слова);

2) семантичний (наявність чи відсутність змін у значенні слів, які зазнали впливу народної етимології).

Недослідженим є питання про пристосування слів, які не змінюють зовнішньої форми. Наприклад народноетимологічне уподібнення слова *морж* (із фінськ. *morsa*) до лексеми море: морж живе у морі, тому його звать морж.

Зводячи всі запропоновані класифікації в одну, можна виділити такі типи народної етимології:

1) за зовнішнім пристосуванням співзвучних лексем, де звукова форма незрозумілого за походженням слова пристосовується до «знайомої» форми якоїсь лексеми; пор. зміну *динамит* в *демид*;

2) за зміною і переосмисленням зовнішньої форми, ґрунтується на дії фонетичного і семантичного факторів, що призводять до встановлення зв'язків між значенням і звучанням лексем: а) за збереженням предметної співвіднесеності (пор. *бульвар* і *гульвар*); б) за зміною в лексичному значенні слова (пор. свідок – очевидець, які мотивовані дієсловом   «знати», буквально «знаючий», «відаючий»).

Парадоксальні перекручення значень слів у процесі дитячої мотивації різні. Можна виділити:

1. Пристосування, засновані цілком на фонетичній подібності лексем: *гречка* і «гречанка»; *насутитися* – «наїстися супу».
2. Пристосування слів, які призводять до парадоксальної інтерпретації їх значень, що спираються на принцип номінації (зазвичай за функцією): *асистент* – освістент (за асоціацією, той, хто свистить). Такий принцип допомагає встановити народноетимологічне походження слів: так, зіставляючи слово *китайці* із співзвучним *кит*, дитина пояснює назву тим, що *Китай* це країна, де багато китів.
3. Парадоксальні тлумачення значень у процесі дитячої мотивації можуть засновуватися на далеких семантичних контактах слів, які зближуються. Наприклад, правопис *земля* через *и* пояснюється зближенням із *зима* і под.
4. Ситуативні фактори також часто сприяють парадоксальним дитячим мотиваціям, *розпакетить* «розібрати пакети», *милованник* (від *мило* і *ванна*) «умивальник» тощо. Дитяча етимологія за народноетимологічними принципами виявляється, перш за все, у процесі засвоєння нових слів, а також у процесі виявлення актуальних значень слів. Факти етимології в дитячому мовленні свідчать про необхідність синхронного та діахронного аспектів при аналізі словотворчої структури та мотиваційного значення лексичних одиниць.

Способи творення народної етимології

Процеси фонетичної адаптації народної етимології – явища різні. У випадку народної етимології завжди простежується взаємодія певного слова із співзвучною лексемою. Фонетична транскрипція, яка зумовлює зміни в морфемному складі, вимагає пояснення внутрішньої форми слова. Взаємодія процесів фонетичної адаптації та народної етимології необхідна для вивчення питання про стимули народно етимологічних уподібнень.

Специфіка адаптуючої дії народної етимології зумовлена комплексним характером. Вона не обмежується власне фонетичним пристосуванням, а стосується змістової сторони слова. Внаслідок цього народна етимологія активно виявляє себе як фактор, що завершує адаптацію запозичених лексем.

Формальна мотивація, яка є особливим типом народної етимології, виявляє характерний для даного явища в цілому зв'язок з різними функціями мовленнєвої діяльності – номінативною, експресивною, семантичною.

Мотиваційні ознаки, які використовуються для найменувань об'єктів, відповідають семантичним компонентам, що складають специфіку змісту одиниць певної тематичної групи лексики. Тематичні групи презентують сукупність лексем подібної предметної співвіднесеності, між якими встановлюються лінгвістичні й екстралінгвістичні контакти. Для відповіді на запитання, яка інформація лежить в основі пояснення зовнішньої форми найменувань, необхідно врахувати тематичну співвіднесеність лексем, що підпадають під вплив народної етимології, а також повторюваність прийомів народної етимології – мотивації певних тематичних груп слів.

ПРАКТИЧНИЙ МОДУЛЬ

Семінарське заняття № 1

Тема: **Поняття про етимологію. Мета і завдання курсу**

Теоретичні питання

1. Зміст і характер етимології як науки та навчальної дисципліни.
2. Історичні дослідження з етимології. Становлення етимології як науки.
3. Завдання етимології. Аналіз літератури з курсу.
4. Поняття про історико-етимологічний принцип та етимологічний правопис.

Завдання додому

1. Скласти тези Державної програми «Освіта (Україна ХХІ століття)»;
2. Написати твір у науково-публіцистичному стилі «Історія моєї мови – в етимологічному корінні кожного слова».

Рекомендована література:

1. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. – К.: Рад. школа, 1959.
2. Булаховський Л.А. Питання походження української мови. – К.: Наукова думка, 1956.
3. Кононенко В.І. Рідне слово. – К.: Богдана, 2001
4. Трубачев О.Н. Реконструкція слів и их значений // Вопросы языкознания. –1980. – № 3. – С. 3-14.
5. Трубачев О.Н. Этимологические исследования и лексическая семантика // Принципы и методы семантических исследований. – М., 1976. – С. 147-179.

Семінарське заняття № 2

Тема: **Історико-теоретичні засади етимології української мови**

Теоретичні питання

1. Методи і принципи етимології.
2. Огляд основних фонетичних процесів та їх наслідків в історії розвитку слов'янських мов.
3. Монофтонгізація дифтонгів та дифтонгічних сполук (самостійно).
4. Найважливіші наслідки занепаду редукованих (самостійно).
5. Роль О.Потебні, О.Трубачова, М.Кочергана, Л.Булаховського, В.Виноградова, М.Маковського та інших у становленні етимології слов'янських мов.
6. Значення семантики для етимології.

Рекомендована література:

1. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. – К.: Рад. школа, 1959.
2. Булаховський Л.А. Питання походження української мови. – К.: Наукова думка, 1956.
3. Кононенко В.І. Рідне слово. – К.: Богдана, 2001
4. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. – К., 2000.
5. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – С.506.
6. Трубачев О.Н. Реконструкция слов и их значений // Вопросы языкознания. – 1980. – № 3. – С. 3-14.
7. Трубачев О.Н. Этимологические исследования и лексическая семантика // Принципы и методы семантических исследований. – М., 1976. – С. 147-179.

Семінарське заняття № 3

Тема: Структура, наукові засади етимологічних словників української мови та словників слов'янських мов

Теоретичні питання

1. Загальна характеристика етимологічних словників, довідників з української мови.
2. Характер етимологічного словника української мови
3. Наукові засади етимологічного словника української мови.
4. Будова словникових статей.

Завдання додому:

1. Записати зразки наукового етимологічного аналізу трьох лексем.
2. Подати зразки двох словникових статей етимологічного словника.

Рекомендована література:

3. Етимологічний словник української мови. – Т. 1-3. – К.: Наукова думка, 1982-1989.
4. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. –Т. 1-4. – М.: Прогресс, 1986-1987.
5. Шанский Н.М., Иванов В.В., Шанская Т.В. Краткий этимологический словарь русского языка. – М.: Просвещение, 1971.– 542 с.

Семінарське заняття № 4

Тема: Етимологічний аналіз значень найдавніших слов'янських етнонімів. Етимони української міфології та демонології

Теоретичні питання

1. Поняття етноніміки в курсі мовознавчих дисциплін.
2. Спільні найдавніші етноніми слов'ян.
3. Історичні відомості про найдавніші дослідження етнонімів.
4. Огляд сучасних праць з етнонімії.

Завдання додому:

1. Запис етнонімів з етимологічного словника (не менше 10).
2. Етимологічний аналіз слів *слов'яни, хозари, русичі, поляни*.
3. Робота з текстом «Повісті минулих літ». Виписати уривки з поясненнями етнонімів.

Рекомендована література:

1. Етимологічний словник української мови. – Т. 1-3. – К.: Наукова думка, 1982, 1983, 1985.
2. Коваль А.П. Слово про слово. – К.: Рад. школа, 1986.
3. Повість минулих літ. – К.: Веселка, 1993.
4. Склярєнко В.Т. Етимологічні розвідки // Мовознавство. – 1994.– №6; 1995.– №6; 1997.– №4-5.

Семінарське заняття № 5

Тема: Характеристика текстів з етимонами у назвах освітніх установ та побутових реалій

Теоретичні питання:

1. Аналіз національних етимонів у назвах одягу і головних уборів.
2. Характеристика внутрішньої форми слів на позначення речей школярського вжитку, шкільних предметів.
3. Етимологічний аналіз слів.
4. Робота з етимологічним словником.

Завдання додому:

1. Запис етнонімів на позначення побутових реалій з етимологічного словника (не менше 10).
2. Етимологічний аналіз слів **школа, оцінка, зошит, вчитель.**

Рекомендована література:

1. Етимологічний словник української мови. – Т. 1-3. – К.: Наукова думка, 1982, 1983, 1985.
2. Коваль А.П. Слово про слово. – К.: Рад. школа, 1986.
3. Повість минулих літ. – К.: Веселка, 1993.
4. Склярєнко В.Т. Етимологічні розвідки // Мовознавство. – 1994.– №6; 1995.– №6; 1997.– №4-5.

Семінарське заняття № 6

Тема: Етимологічна характеристика назв сільськогосподарських культур, рослин, свійських і диких тварин, їжі

Теоретичні питання

1. Етимологічний аналіз слів, що є назвами сільськогосподарських культур (за словником).
2. Характеристика етимонів у назвах рослин (квітів, трав).
3. Аналіз етимологічного змісту у назвах свійських і диких тварин.
4. Етимологізування національних назв їжі.

Завдання додому

1. Етимологічний аналіз слів: **перекотиполе, полин, ромашка.**
2. Робота з етимологічним словником.
3. Переписування текстів – зразків етимологічного правопису.

Рекомендована література:

1. Етимологічний словник української мови. – Т. 1-3. – К.: Наукова думка, 1982, 1983, 1985.
2. Коваль А.П. Слово про слово. – К.: Рад. школа, 1986.
3. Коломиец В.Т. Происхождение общеславянских названий рыб. – К., 1983.
4. Кононенко В.Г. Рідне слово. – К.: Богдана, 2001.
5. Потапенко О.І., Дмитренко М.К. та ін. Словник символів. – К., 1997.
6. Трубачев О. Н. Происхождение названий домашних животных в славянских языках. – М.: АН СССР, 1960. – 115с.

Семінарське заняття № 7

Тема: Етимологічний аналіз фразеологізмів та власних назв

Теоретичні питання:

1. Етимологічний аналіз фразеологізмів біблійного походження.
2. Аналіз слов'янських і неслов'янських імен у сучасній українській літературній мові з погляду етимології.

Завдання додому:

1. Етимологічний аналіз власних імен (не менше 10).

Рекомендована література:

1. Етимологічний словник української мови. – Т. 1-3. – К.: Наукова думка, 1982, 1983, 1985.
2. Коваль А.П. Слово про слово. – К.: Рад. школа, 1986.
3. Коломиец В.Т. Происхождение общеславянских названий рыб. – К., 1983.
4. Кононенко В.Г. Рідне слово. – К.: Богдана, 2001.
5. Потапенко О.І., Дмитренко М.К. та ін. Словник символів. – К., 1997.
6. Трубачев О. Н. Происхождение названий домашних животных в славянских языках. – М.: АН СССР, 1960. – 115с.

МОДУЛЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота

Тема: **Монофтонгізація дифтонгів та дифтонгічних сполук**

Теоретичні питання

1. Трансформація дифтонгів [ei], [ai], [oi].
2. Монофтонгізація дифтонгічних сполук.

Завдання

1. Навести приклади зразків монофтонгізації дифтонгів у текстах старослов'янської мови.

Література

1. Белів Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. – Львів, 2001.
2. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / За ред. Мельничука О.С. – К.: Наукова думка, 1966.
3. Гак В. Г. К проблеме общих семантических законов //Общее и романское языкознание /Отв.ред. Степанов Ю.О. – М., 1972.
4. Горшков А. И. Старославянский язык. – М., 1986.
5. Леута О. І. Старослов'янська мова. – К., 2001.
6. Майборода А. В. Старослов'янська мова. – К., 1972.
7. Селищев А. М. Старославянский язык. – М., 1951-1952. – Ч.1-2.
8. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. – К., 1983.
9. Хабургаев Г. А. Старославянский язык. – М., 1986.

Самостійна робота

Тема: **Перші українські етимологічні словники**

Теоретичні питання

23. Історія української лексикографії.
24. Перші слов'янські етимологічні словники.
25. Загальна характеристика словника Лаврентія Зизанія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белів Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. – Львів, 2001.
2. Белецкий А.А. Принципы этимологических исследований. – К.: Наукова думка, 1950.
3. Горяев Н.В. Сравнительный этимологический словарь русского языка. – Тифлис, 1896.
4. Гринченко Б.Д. Словарь украинского языка. – Т. I-IV. – К., 1907-1909.
5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. I-IV. – М.: Просвещение, 1955.
6. Этимология. Исследования по русскому и другим языкам / Отв. редактор О.Н. Трубачев. – М.: Наука, 1968.
7. Касарес Х. Введение в современную лексикографию. – М.: Издательство иностранной литературы, 1958.
8. Коваль А.П. Слово про слово. – К.: Рад. школа, 1986.
9. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. Ярцева В.Н. – М.: Советская энциклопедия, 1990.
10. Маковский М.М. Лингвистическая генетика. – М.: Просвещение, 1992.
11. Скляренко В. Т. Етимологічні розвідки // Мовознавство. – 1994. – № 4. – С. 23-28.
12. Трубачев О, Н. Новые этимологические словари славянских языков // Вопросы языкознания. – 1958. – №4. – С. 11-17.
13. Трубачев О. Н. Реконструкция слов и их значений // Вопросы языкознания. – 1980. – №3. – С. 7-13.
14. Трубецкой Е. Избранные произведения. – Ростов, 1998.
15. Якобссон Г. Этимология й семантика на примере нескольких древнерусских слов // Этимология. -М., 1965.

Тематика рефератів

1. Роль Л.Булаховського у становленні етимології слов'янських мов.
2. Роль В.Виноградова у становленні етимології слов'янських мов.
3. Роль О.Трубачова у становленні етимології слов'янських мов.
4. Загальна характеристика «Этимологического словаря русского языка» М.Фасмера.
5. Загальна характеристика Етимологічного словника української мови.
6. З історії етимологічного правопису.
7. Зв'язок етимології та етнолінгвістики.
8. Етимони української міфології та демонології.
9. Етимологія українських гідронімів.
10. Етимологія українських топонімів.
11. Етимологічна характеристика назв сільськогосподарських культур.
12. Етимологічна характеристика назв свійських тварин.
13. Етимологічна характеристика назв диких тварин.
14. Етимологічна характеристика назв рослин.
15. Етимологічна характеристика назв одягу і головних уборів.
16. Етимологічна характеристика назв їжі.
17. Явище деетимологізації в українській мові.
18. Характеристика слов'янських імен у сучасній українській літературній мові з погляду етимології.
19. Характеристика неслов'янських імен у сучасній українській літературній мові з погляду етимології.
20. Етимологічний аналіз фразеологізмів біблійного походження.
21. Етимологічний аналіз фразеологізмів з національним компонентом.
22. Роль порівняльного історичного методу в реконструкції архетипів слів.
23. Характеристика зразків народної етимології у творах українських письменників.